

Василь Деревінський

ПРОТИСТОЯННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ ІЗ ПРАВЛЯЧОЮ В УРСР КОМУНІСТИЧНОЮ ПАРТІЄЮ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1990 РОКУ

Досліджено особливості перебігу ескалації конфлікту між правлячою в країні комуністичною партією і демократичним депутатським корпусом Львівської обласної ради у другій половині 1990-х рр.

Проаналізовано дії обласної ради щодо подолання ідеологічного та управлінського впливів компартії в Львівській області. Йдеться також про діяльність компартії з дискредитації демократичної представницької влади області.

Ключові слова: обласна рада, комуністична партія, Львівщина, В'ячеслав Чорновіл, КПУ.

У 1990-х роках відбулися вибори до місцевих органів влади, в яких уперше за час правління радянського режиму в Україні взяли участь демократичні організації. Понад те, у низці рад західноукраїнських областей вони отримали більшість депутатських мандатів. Зокрема, панівне становище демократичні сили здобули у Львівській обласній раді, головою якої обрали активного громадсько-політичного діяча, політв'язня радянських концтаборів В. Чорновола. Правляча в СРСР комуністична партія розгорнула комплекс контрзаходів задля дискредитації та протидії діяльності облради. Особливо протистояння з компартією загострилося у другій половині 1990 року.

Вивчення цього питання є цікавою темою для наукових досліджень. У сучасній українській історіографії певну увагу йому приділив у своїй монографії С. Адамович [1]. Окремі аспекти протистояння розглянув у статті С. Давимука [2]. Зважаючи на актуальність розгляду означеної теми та недостатність її вивчення, вона потребує продовження ґрунтовного дослідження. Тому в цій статті зроблено спробу дослідити особливості перебігу ескалації конфлікту між правлячою в країні компартією та Львівською обласною радою у другій половині 1990-х рр. Розглянуто здійснювані облрадою дії щодо усунення ідеологічного та управлінського впливів компартії у Львівській області. Відображено окремі аспекти взаємодії Львівської облради з органами місцевого самоврядування інших областей з цього питання. Йдеться також про проведені компартією заходи протидії законнообраній демократичній представницькій владі області. Стаття посприє краще розумінню тих процесів, що відбувалися в означений період у Західній Україні.

Наприкінці літа 1990 р. політична ситуація на території Львівщини ускладнилася – в області масово розгорнулись акції, як і в інших регіонах України, спрямовані на знесення пам'ятників В. В. Леніну та іншим комуністичним діячам. У населених пунктах тривали демонстрації та мітинги, на яких закликали демонтувати комуністичні символи. Ці акції були, по суті, черговим етапом у війні символів після низки перейменувань вулиць, що символізували комуністичну епоху, на ті, імена яких уособлювали українську національну історію.

В Україні тоді налічувалося кілька тисяч пам'ятників В. Леніну. На території Львівської області було понад 1,5 тис., не рахуючи бюстів та портретів, з яких зареєстровано було 147 пам'ятників і лише 14 з них мали авторів і дозвіл на встановлення. Під час спорудження пам'ятників, за твердженням завідувача ідеологічного відділу Центрального Комітету Комуністичної партії України (ЦК КПУ) А. Капто, спостерігалися серйозні відхилення від розумних і цивілізованих підходів. Спорудження без професійної підготовки вело до знищення ідейно-художнього рівня виконання. В одному місці на невеликій території, траплялося, що встановлювали кілька пам'ятників [3]. Відповідно, на вулицях і майданах часто стояли тиражовані пам'ятники далеко не кращих взірців, виготовлені з недовговічних матеріалів, які потребували заміни через незадовільний технічний стан.

Перший пам'ятник В. Леніну в Львівській області і загалом в Україні зняли 1 серпня 1990 р. у м. Червоноград за рішенням місцевої ради. Це посилювало антирадянські дії в інших містах, а також спричинило мобілізацію партноменклатурою своїх прибічників проти демонтажу пам'ятників В. Леніну, на захист його культу як невід'ємного складника української радянської ідентичності.

Червоноградська подія активізувала дії львів'ян, спрямовані на негайне усунення пам'ятника В. Леніна зі свого міста. У цій ситуації 6 серпня 1990 р. В. Чорновіл виступив перед мітингувальниками і закликав діяти розважливо, не прямолінійно, обґрунтувати зняття пам'ятника тим, що він “не вписується в стару історичну архітектурну забудову міста” [4]. Слова авторитетного в місті голови облради суттєво вплинули на стабілізацію становища. Однак уже 11 серпня 1990 р. президія облради ухвалила рішення про перенесення

пам'ятника В. Леніну з центра міста в інше місце. Під час його знесення відбувся новий сплеск обурення громадськості діями правлячої комуністичної партії, адже було виявлено використання під час побудови постаменту пам'ятника В. Леніну частини хрестів, єврейських надмогильних пам'ятників з Янівського та Личаківського цвинтарів Львова. 21 вересня 1990 р. сесія Львівської облради ухвалила рішення у зв'язку із прийняттям Президією Верховної Ради УРСР постанови “Про порушення закону УРСР «Про охорону і використання історії та культури»”, в якому підтвердила правомірність ухвал районних і міських рад про демонтаж пам'ятників В. Леніну і запропонувала Президії Верховної Ради УРСР розглянути доцільність подальшого перебування на території України пам'ятників тоталітаризму.

Знесення пам'ятників В. Чорновіл сприймав як важливу продуману кампанію наступу на компартійну систему, хвиля якої вже прокотилася у соціалістичних країнах Центрально-Східної Європи, а на той час тривала у республіках Балтії і Кавказу. “Всі прекрасно розуміють, – зазначив він, – що ці пам'ятники перестали бути просто пам'ятниками видатній особистості, а стали уособленням пануючої ідеології... І всі бачать, що ця ідеологія збанкрутувала... вона – одна з найтемніших сторінок нашої історії” [5]. Подібну оцінку давали такій акції і в КПУ. В інформації завідувача відділу організаційно-партійної і кадрової роботи ЦК КПУ М. Стріли, завідувача ідеологічного відділу ЦК КПУ О. Поповича, завідувача державно-правового відділу ЦК КПУ А. Чумака йшлося, що окремі ради не тільки не засуджують подібні дії, а й самі сприяють “дискредитації наших моральних цінностей, відтворених у пам'ятниках історії та культури” [6]. В іншому інформаційному повідомленні для обкомів і міськкомів КПУ ідею, висловлену в попередньому документі, було поглиблено: “Зрозуміло, за всім цим криється прагнення демонтувати не просто пам'ятники, а існуючий політичний лад, основи соціалізму” [7].

Серпневі ухвали облради про демонтаж пам'ятників В. Леніну і масові вияви невдоволення компартійною системою вкотре змінили розстановку сил у Львівській області. На переконання В. Чорновола, Львівський обком КПУ, не зумівши організувати належний опір демократичній раді, сховався із політичної арени боротьби. Не увінчалися успіхом для КПУ дискредитація рад у ЗМІ, перешкодження у розповсюдженні газети обласної ради – “За вільну Україну”, саботування виконання рішень облради, запровадження елементів економічної блокади області. Зокрема, свідченням того, що в низці міністерств і відомств існувала тенденція утискати інтереси Львівської області стала репліка керівника агропрому УРСР М. Сидоренка на селекторній нараді: “Передайте Чорноволу, що Львівщина не одержить ніякої дотації по сільськогосподарських продуктах!” [8]. Невдовзі після цього висловлювання облрада була змушена констатувати, що агропром відмовив області у дотаціях на сільськогосподарські продукти, зокрема молочну продукцію, яка завжди здійснювалася з республіканського фонду. В. Чорновіл твердив, що Львівщина перебувала в стані облоги. “Використовуючи специфічну структуру нашого соціально-економічного комплексу, – зазначав він, – дисбаланс між промисловим і сільськогосподарським виробництвом, спробували обмежити постачання області, заохочували партнерів розривати зв'язки з нашими виробниками” [9]. В цій ситуації керівництву області довелося самостійно забезпечувати постачання в область пального і продовольства. Так, вугілля у Львівський край постачали з Кривбасу, пшеницю – з Казахстану, олію – з Молдови тощо.

Загалом в Україні також намітилися загрозливі тенденції для існування комуністичного режиму. “Фактично саме у серпні 1990 р, – зазначив історик О. Бойко, – протистояння опозиції і влади наблизилося до критичної межі... У цей час демократичні сили широко розгорнули кампанію за завоювання у перспективі всієї повноти влади в Україні” [10].

Враховуючи можливість виникнення неприйнятної для себе політичної ситуації, компартія восени 1990 р. перейшла у контрнаступ щодо розвитку суспільно-політичної обстановки в Західному краї республіки і роботи там компартійних органів зі стабілізації ситуації, ЦК КПУ 18 вересня 1990 р. ухвалив відповідну постанову, в якій найнебезпечнішим чинником суспільно-політичного життя в краї було визнано “антикомунізм, який набуває усе відкритіших, грубіших і потворних форм” [11]. З проханням розслідувати випадки антикомуністичних рішень і дій, у тому числі й з боку деяких рад на пленумі ЦК КПУ, перший секретар ЦК КПУ С. Гуренко звернувся до керівників правоохоронних органів і керівництва Верховної Ради СРСР. До звернення С. Гуренка Президія Верховної Ради УРСР ухвалювала постанови про обмеження застосування або відміну деяких ухвал рад (зокрема, про корпункт газети “Правди”, демонтаж пам'ятників В. Леніну тощо), тривала ця практика і надалі. Так, на засіданні постійної Комісії Верховної Ради УРСР з питань законодавства і законності під головуванням О. Коцюби піддали сумніву правочинність ухвал облради про осінній призов і відбування строкової служби, національну символіку, святкові дні, поясний час тощо.

У Києві активізується тиск влади на демократичні сили після успішного голодування студентів у жовтні 1990 р. Депутата С. Хмару було позбавлено депутатської недоторканності й заарештовано, на користь компартійної більшості змінено Регламент Верховної Ради УРСР. Президія Верховної Ради УРСР ухвалила постанови про обмеження застосування або відміну деяких ухвал як Львівської обласної ради, так й інших.

“Суть політичного моменту, – розцінював ситуацію, що склалася В. Чорновіл, – реакція переходить у наступ. Особливо інтенсивний цей наступ в Україні, що зумовлено як

геополітичним положенням республіки, так і тим, що саме компартія України залишилась останнім територіально-політичним оплотом існуючої системи. Останні події засвідчують, що відбувається повна докорінна зміна політичного курсу, що сплановано цілу систему політичних і поліційних заходів уже не для консервації режиму, а для повернення його на вихідні позиції, для повного розгрому ідейних опонентів” [12].

Про слушність висловлених В. Чорноволом думок свідчить висновок, зроблений на пленумі ЦК КПУ про суспільно-політичну обстановку в республіці, в якій зазначено, що “події розвиваються стрімко, набуваючи загрозливого характеру. Це вимагає рішучої і скоординованої протидії руйнівним акціям деструктивних сил” [13]. Виходячи із зазначеного вище, Секретаріат ЦК КПУ рекомендував обкомам і Київському міському КПУ “посилити насамперед через партійні ЗМІ протидію натисковим деструктивних сил;... внести через комуністів-народних депутатів УРСР проекти законодавчих актів, спрямованих на зміцнення стабільності у суспільстві...; підвищити відповідальність членів КПРС – керівників міністерств і відомств, у тому числі правоохоронних органів, за проведення політичної лінії партії на дорученій ділянці; розширити проведення заходів, спрямованих на консолідацію здорових сил (мітинги, маніфестації)” [14]. У контексті отриманих інструкцій відбулося засідання бюро Львівського обкому і конференція Львівської обласної організації КПУ, де ухвалили рішення посилити власну діяльність, укотре піддали критиці недавно усунутого з посади першого секретаря Львівського обкому компартії ліберала Я. Погребняка та позитивно оцінили роботу чинного В. Секретарюка [15].

Наприкінці листопада 1990 р. у Львові демократичні сили створили Комітет громадської згоди, до якого ввійшли представники обласної ради, облвиконкому, НРУ, УРП, ХДПУ, страйкому, студентського братства, СНУМу – загалом близько 40 організацій. Головою обрали В. Чорновола. Комітет створили з метою консолідації та координації демократичних сил Львівщини в умовах ускладнення політичної ситуації. Передбачали створити відділення Комітету в усіх районах і підприємствах.

Комітет громадської згоди у своєму “Зверненні до українців, галичан” закликав не піддаватися на провокації, не дати себе втягнути у штучне розпалювання міжконфесійної ворожнечі; саботаж рішень представницьких органів влади, протистояння між різними верствами населення, демократичними організаціями, партіями; неузгоджені і нескоординовані акції; захоплення будь-яких офіційних установ. Ухвалення звернення було викликано поширенням чуток про загрозу введення військового стану під приводом придушення імовірних провокацій. На прес-конференції в облраді 24 листопада 1990 р. В. Чорновіл заявив: “Ситуація дуже тривожна, навмисно нагнітається атмосфера довкола Західної України, включається нас у перелік тих регіонів, де справді лється кров. Можна чекати будь-чого, аж до введення військового стану або окупації Західної України та усунення демократичної влади” [16]. Готовність підтримати введення президентського правління в Західному краї, найімовірніше, існувало у компартійного керівництва, адже після кривавих подій у Литві, де були задіяні радянські війська, на прес-конференції у прес-центрі ЦК КПРС у Москві 15 січня 1991 р. перший секретар Львівського обкому В. Секретарюк заявив: “Якщо президент вважав за потрібне введення війська, значить іншого виходу не було. Вирішить президент вводити війська – я його підтримаю!” [17].

На пропозицію голови обласної ради В. Чорновола 29 листопада 1990 р. провели надзвичайну сесію обласної ради з приводу подій, що розгорталися. Депутати підтримали утворення Комітету громадської згоди і тимчасово надали голові облради й одночасно голові Комітету право ухвалювати рішення від імені облради за виняткових обставин, зокрема “при насильницьких діях щодо органів влади, демократичних рухів і організацій, введення військового стану чи підписання проти волі народу імперського союznego договору”. У разі насильницького усунення керівництва облради громадян області закликали керуватися рекомендаціями Комітету.

На надзвичайній сесії Львівської обласної ради, що відбулася за участю керівництва Івано-Франківської і Тернопільської областей, депутати погодились із пропозицією В. Чорновола домогтися синхронізації діяльності з обласними радами цих регіонів, а також з’ясувати позицію Волинської та Рівненської облрад щодо суспільно-політичної ситуації. Обговорили ідею про створення Галицького комітету громадської згоди, до якого належали б представники трьох областей. Окрім того, на сесії ухвалили провести в області референдум щодо ставлення населення до союznego договору та КПРС (КПУ). Від імені облради було спрямоване звернення до Верховної Ради УРСР з вимогою звільнити з ув’язнення С. Хмару і зняти з посади Генерального прокурора УРСР М. Потебенька за відкриття кримінального провадження проти С. Хмари.

Створення Комітету та рішення облради, прийняті з порушенням законодавства, викликали побоювання щодо встановлення на Львівщині авторитарного режиму через сконцентрування влади в руках голови облради. Проте В. Чорновіл, володіючи широкими повноваженнями, так і не скористався ними; понад те, Комітет не мав реальних силових засобів для забезпечення своїх рішень, розраховуючи тільки на те, що їх добровільно виконуватимуть громадяни. Утворення Комітету було чисто морально-політичним актом, розрахованим на політичний ефект у разі життя з боку центральних органів влади контрзаходів для пропагандистської атаки, що могла мати не лише внутрішній, а й зовнішні наслідки.

Тобто створення Комітету з формальним порушенням правових норм облрада мотивувала потребою мобілізації сил на боротьбу з реакцією.

Львівський обком КПУ різко негативно сприйняв рішення надзвичайної сесії облради. В листі до ЦК КПУ В. Секретарюк писав, що “справжньою метою скликання сесії... було прагнення антикомуністичних політичних сил на чолі з головою облради В. Чорноволом зупинити процес прозрівання широких верств населення Львівщини щодо дійсних намірів так званих демократів; розгромити свого основного політичного опонента – обласну партійну організацію, яка була і лишається найбільш впливовою суспільно-політичною силою в області; продемонструвати Верховній Раді УРСР міцність своїх позицій на державному рівні Західноукраїнського регіону та залякати український парламент своєю готовністю йти на крайні заходи, якщо він не задовольнить їх вимоги” [18]. Ухвалу облради щодо проведення референдуму В. Секретарюком було названо “антидемократичною, антикомуністичною, протизаконною”, такою, що межує із “провокацією підняти людей проти партії комуністів”, тобто є “прихованим закликком до громадянської війни” [19].

У ході загострення протистояння з компартією облрада прийняла чергову низку ухвал, спрямованих на послаблення впливу КПУ в області. Райвиконкомом та міськвиконкомом було доручено провести інвентаризацію всього нежилого фонду та майна КПРС (КПУ), ВЛКСМ (ЛКСМУ) та інших громадських і політичних організацій, товариств, спілок, а також встановити джерела надходження майна та прибутків, наявність правових актів власності й оренди. 29 листопада 1990 р. прийняли положення про заборону закріплення виробничих і адміністративних приміщень підприємств, господарств, установ та навчальних закладів за парткомом і іншими функціональними організаціями політичних партій і громадських організацій. У рішенні від 20 грудня 1990 р. передбачали всі друкарні, музейні приміщення, інші будівлі, майно, що не побудовані чи придбані коштами партій та організацій, повернути законним шляхом їхньому власникові – місцевим радам тощо.

Рішучі дії В. Чорновола щодо консолідації демократичних сил і протидії наступу правлячої комуністичної партії на здобуті права підтримала громадськість Львівщини; відповідно, ситуація в області перебувала під контролем керівництва облради, а негативне ставлення до компартії зростало. Фактично наприкінці 1990 р. КПУ остаточно програла боротьбу за Львівщину. “Миттевий відпір, даний на надзвичайній сесії облради, – зазначив В. Чорновіл, – по суті, завершив політичну боротьбу на Львівщині як боротьбу за маси... Питання хто кого у свідомості мас було вирішене однозначно. Комунізм на Львівщині втрачав соціальну базу і опинився в стані облоги” [20]. Суттєво зменшилася чисельність Львівської обласної організації КПУ. Згідно з даними, оголошеними на Львівській партійній конференції КПУ, за 10 місяців 1990 р. партійні квитки здали 20 тис. 330 осіб, а 15 тис. членів не сплачували партійні внески. На 1 січня 1991 р. Львівська обласна партійна організація КПУ скоротилася на 27,6 відсотка, Івано-Франківська – на 18,7, Тернопільська – на 10,3. Загалом в Україні, за даними, що озвучив С. Гуренко на партійній конференції КПУ, лави партії залишили 220 тис. осіб. Хоча число тих, хто вийшов, могло бути набагато більшим, оскільки рахували тих, хто написав заяву про вихід із партії, а були й такі, які не повідомляли парткоми про залишення партійних рядів.

Згідно із проведеним ідеологічним відділом ЦК КПУ соціологічним дослідженням щодо підтримки компартії населенням, КПУ підтримувало лише третина населення і 62 % комуністів. Найсуттєвішою перешкодою для збереження популярності компартії на політичній арені виявились її невміння вести ефективну політичну роботу в масах, відсутність реального зворотного зв'язку і її навіть відірваність від реформаторів-комуністів, які усвідомлювали потребу змін.

Швидко втрату популярності КПУ на Львівщині В. Чорновіл пояснював тим, що, на відміну від керівників обласних організацій КПУ в Івано-Франківській та Тернопільській областях, де до такого гострого конфлікту як на Львівщині між облрадою і обкомом не дійшло, Львівський обком очолювала людина, яка була не здатна на компроміс. Натомість працівники обкому, навпаки, заявляли, що не здатним на діалог було керівництво обласної ради. Хоча попередник В. Секретарюка Я. Погребняк писав, що велика кількість комуністів вийшла з партії через конфлікт нового керівництва обкому з виборною владою [21]. Таким чином, облрада поступово посилювала свій вплив на Львівщині, нейтралізуючи та усуваючи вплив обкому КПУ. За словами голови облвиконкому С. Давимуки, “до кінця 1990 р. ситуація в області контролювалася нами в повній мірі” [22].

Отримавши більшість місць у Львівській обласній раді, демократичні сили отримали можливість ухвалювати й реалізовувати в області власні рішення. Правляча в державі комуністична партія, що втратила контроль на ухвалення рішень в області, спробувала повернути вплив у краї через делегітимізацію облради. Фактично була оголошена війна законнообраному представницькому органу влади. Рішення облради ігнорувалися, блокувалися, скасовувалися компартійними, республіканськими і судовими органами. У засобах масової інформації було розгорнуто широкомасштабну дезінформаційну пропаганду проти демократичної облради. Проте протистояння з облрадою для компартії виявилось малоефективним, вона суттєво втратила підтримку серед населення, скоротилася чисельність її членів. Можна вважати, що наприкінці 1990 р. влада у Львівській області була сконцентрована у представницькому органі місцевого самоврядування, а обком компартії втрачав важелі впливу на соціально-економічне й суспільно-політичне життя області.

Література

1. Адамович С. В. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України / С. В. Адамович. — Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2009. — 884 с.
2. Давимука С. Львівський період державотворчої діяльності В. Чорновола 1990–1992 років // Чорноволівські читання / уклад. М. Влащук. — К. : МАУП, 2003. — С. 49–58.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 32, спр. 2764, арк. 84.
4. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2872, арк. 113.
5. Львів. Тривожний вересень [інтерв'ю з В. Чорноволом] / І. Моржаретто // Новий шлях / The New Pathway. — 1990. — 20 жовтня.
6. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2781, арк. 115.
7. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2768, арк. 32.
8. Козловський Б. Домашнє завдання парламентарям / Б. Козловський // За вільну Україну. — 1991. — 19 січня.
9. Державний архів Львівської області (ДАЛО), ф. П-3, оп. 62, спр. 967, арк. 82, арк. 82–96.
10. Бойко О. Д. Україна в 1985–1991 рр. Основні тенденції суспільно-політичного розвитку / О. Д. Бойко. — К. : ІПіЕНД, 2002. — С. 166.
11. Адамович С. Проблеми соборності в процесі національно-демократичного відродження Галичини у кінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. / С. Адамович // Визвольний шлях. — 2006. — № 4. — С. 16.
12. Чорновіл В. Не допустити перевороту / В. Чорновіл // Ратуша. — 1990. — 1 грудня.
13. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2768, арк. 30.
14. Там само. — Арк. 35.
15. Козловський Б. Ніна Андрєєва буде задоволена... / Б. Козловський // За вільну Україну. — 1990. — 27 листопада.
16. Козловський Б. Брифінг в обласній раді / Б. Козловський // За вільну Україну. — 1990. — 24 листопада.
17. Козловський Б. "Путевая звезда" Вячеслава Секретарюка / Б. Козловський // За вільну Україну. — 1991. — 25 січня.
18. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2751, арк. 252–253.
19. ДАЛО, ф. П-3, оп. 63, спр. 760, арк. 24.
20. Главное сейчас – сохранить экономическую, социальную и политическую стабильность. Выступление Вячеслава Черновола на сессии областного Совета народных депутатов 24 февраля 1992 г. // Высокий Замок. — 1992. — 27 февраля.
21. Погребняк Я. П. Не предам забвению... — 2-е изд., испр. и доп. / Я. П. Погребняк. — К. : Артк, 2004. — С. 253.
22. Давимука С. Львівський період державотворчої діяльності В. Чорновола 1990–1992 років // Чорноволівські читання / уклад. М. Влащук. — К. : МАУП, 2003. — С. 56.

In this article attempts to explore the features of the course escalating of the conflict between the ruling communist party and democratic majority Lviv Oblast Council in the second half of the 1990s. Analyzed Oblast Council actions for overcoming ideological and managerial influence of the Communist Party in Lviv region. It is also about the measures of Communist Party to discredit the democratic representative government area.

Keywords: oblast soviet, communist party, Lviv, V. Chornovil, KPU.